

HODNOTENIE A POZNANIE V ETIKE

JÁN VAJDA, Ústav marxizmu-leninizmu, VŠP, Nitra

Pri našich úvahách možno výjsť z konštatovania, že človek sa zmocňuje sveta jednak prakticky a jednak teoreticky. Teoretické zmocnenie sa sveta prebieha v troch líniách: v línií poznania, v línií umeleckého zobrazovania a nakoniec v línií hodnotenia. Zatiaľ čo procesy poznávania a umeleckého zobrazovania sa stali predmetom záujmu ľudí veľmi skoro, už kdesi pri zrode filozofie, proces hodnotenia, hoci v praxi jestvoval, teoretickej pozornosti človeka dlho unikal. Uvedenie si hodnotového aspektu zmocňovania sa sveta človekom možno hľadať v pokroku teoretického poznania, ale predovšetkým sa táto problematika objavila vo filozofii vďaka sociálnym zmenám, ktorými ľudstvo prešlo najmä od 18. storočia do dnešných dní. Nový ľudský rozmer vyrástol z boja proti feudalizmu a za kapitalizmus. Neskôr pri prechode kapitalistického spoločenského systému do obdobia imperia- lizmu, keď rýchlo mohutnelo hnutie pracujúcich, buržoázia znovu poci- ťovala potrebu „prehodnotiť“ všetky hodnoty.

Hodnotový prístup k svetu nie je cudzí ani robotníckemu hnutiu. Z jeho bojov sa rodí ideál novej spoločnosti, a tak ku kognitívnemu či „opisnému“ vzťahu človeka k svetu pridružuje hodnotový postoj, hoci nemožno povedať, že predtým v praxi človeka chýbal. Bol tu prítomný, ale nevedomý. Teraz ho filozofia objavila, stal sa vedomým vzťahom človeka k svetu a s jeho objavením sme objavili aj nové závažné filozo- fické problémy, ktoré treba naliehavo riešiť.

Hodnotami sa zaoberá axiológia. Je to veda, ktorá sa zaujíma o všeobecný hodnotový obraz sveta, o najvšeobecnejšie zákonitosti hodnôt a hodnotenia. Radíme ju preto medzi filozofické disciplíny. Vychádzame z toho, že axiológia sa zaoberá jedným zo zá- kladných spôsobov teoretického zmocnenia sa sveta, a preto sa podieľa na riešení základnej filozofickej otázky. Gnozeologický aspekt riešenia tejto otázky má aj svoj axiologický rozmer. Za problémom poznateľnosti sveta sa nevyhnutne vynára problém jeho hodnotnosti pre človeka. Myslíme si teda, že podobne ako dnes nemožno úspešne riešiť nijaké filozofické problémy bez prepracovanej teórie odrazu, nemožno ich úspešne riešiť ani bez prepracovanej teórie hodnotenia. Poznanie a hod- notenie sú dva póly toho istého osvojenia si sveta človekom. Okrem to- ho axiológia dnes nemá už len teoretický význam, ale pri budovaní rozvinutej socialistickej spoločnosti a v súvislosti s tým i pri formo- vaní nového socialistickeho človeka má nesmierny praktický dosah.

Pri bližšom určení miesta marxistickej axiológie v systéme mar- xistických filozofických disciplín vychádzame z toho, že problém hod- noty v prírode, mimo človeka nejestvuje. Objektívne jestvovanie sveta

vyjadrujú kategórie bytia, kauzality, kvality a iné, nie však hodnoty. Usudzujeme preto, že kategória hodnoty nie je kategóriou dialektického materializmu. Každé hodnotenie môže byť hodnotením len na základe poznania, preto teória hodnôt musí nadväzovať na gnozeológiu. To samé nestačí. Aby sme mohli riešiť problémy teórie hodnôt, musia nám byť jasné základné princípy historického materializmu: otázky prvotnosti materiálneho bytia spoločnosti voči spoločenskému vedomiu, otázky triednosti a pod. Preto možno usudzovať, že marxistická teória hodnôt, ktorá vychádza z dialektického materializmu, marxistickej teórie poznania a historického materializmu, musí nadväzovať na historický materializmus. Kategória hodnoty je teda historikomaterialistickou kategóriou.

Ako filozofická disciplína marxistická axiológia reflektuje aj výsledky ostatných filozofických disciplín, ako sú etika, estetika, ale aj výsledky špeciálnych vied histórie, sociológie, literárnej vedy a pod., aby zovšeobecnila ich skúsenosti, aby formulovala všeobecné zákonnosti hodnotenia, hodnotového zmocňovania sa sveta a naopak, aby poskytovala spoločenským vedám všeobecný hodnotový obraz sveta, hodnotovú hierarchiu a aby orientovala tieto vedy v ich práci, poskytovala im návod na ďalšiu činnosť. Toto ukazuje výrazne na filozofický charakter marxistickej teórie hodnôt.

V týchto aspektoch treba zdôrazniť tesnú spätosť marxistickej teórie hodnôt a marxistickej etiky. Obe disciplíny sa do istej miery vzájomne prelínajú. Oblasť morálnych hodnôt, ktorá je podstatnou súčasťou morálky, je aj časťou predmetu všeobecnej teórie hodnôt. Pochopiteľne, etika sa nevyčerpáva len definovaním morálnej hodnoty a ani axiológia sa nevyčerpáva len morálnou hodnotou. Axiológia ako jedna zo základných filozofických disciplín je pre etiku spolu s ostatnými základnými filozofickými disciplínami všeobecným východiskom. Tým, pravda, sama ešte nestráca svoj filozofický charakter. Etika sa svojou analýzou morálneho hodnotového sveta človeka stáva východiskom pre vlastnú prácu axiológie i ostatných všeobecnejších filozofických disciplín.

Aby sme sa vrátili k téme, treba povedať, že poznanie i hodnotenie sú dvoma pólmi jedného a toho istého procesu teoretického zmocňovania sa sveta. V oblasti morálky sa medzi nimi vytvára dosť svojrázny vzťah. Poznanie, ako vieme, je predovšetkým funkciou vedy a funkciou morálky je zasa hlavne regulácia. Preto aj keď morálke neupierame poznávaciu nosnosť,¹ predsa len nepokladáme poznanie za poslanie

---

¹ K tomu smerujú emotivisti, ktorí vyhadzujú z etiky všetko, čo je spojené s kategóriami „dobrý“, „zlý“, „správny“, „nesprávny“, „spravodlivý“, „nespravodlivý“, „mravný“, „nemravný“. Morálne sudy považujú len za vyjadrenie emócie, a tak vlastne likvidujú etiku, pretože neuznávajú jedno z hlavných poslaní morálky — hodnotenie a orientáciu, ktoré sú nevyhnutne založené na poznaní.

morálky. Poznaniu slúži veda, ale napriek tomu, ak naše chovanie má byť správne, musí byť založené na poznaní.

Ak budeme chápať morálku ako odraz, musíme si byť vedomí, že ide o veľmi špecifický odraz, ktorého všetky zvláštnosti sme dosiaľ plne nespoznali. Na to, aby sme ich poznali, treba sústrediť široký okruh pracovníkov viacerých profesií (filozofi, etici, psychológovia, fyziológovia, logici a i.). Napriek tomu už dnes možno uviesť niektoré špecifické zvláštnosti morálneho odrazu skutočnosti. Zatiaľ čo v poznaní ide predovšetkým o objekt, o maximálne možné „vylúčenie“ subjektu z odrazu skutočnosti, v morálke ide o čosi iné. V morálke nejde o samotný objekt, ale o jeho význam pre subjekt. Ide teda o posun v predmete odrazu. Raz ide o sám objekt, druhý raz o jeho vzťah k subjektu, o jeho zástoj v existencii subjektu. Z toho vyplýva, že v morálke nejde natoľko o presný odraz skutočnosti ako skôr o vystihnutie toho, čím táto skutočnosť môže byť pre subjekt a jeho správanie zaujímavá. V morálke ide o odraz tých vlastností objektu, ktoré majú nejaký význam pre správanie sa subjektu v danej situácii.

Povedali sme, že morálka je nástrojom regulácie správania sa človeka v spoločnosti. Z tejto jej funkcie plynú ďalšie osobitosti morálneho odrazu skutočnosti.

V jej pojmoch, normách, hodnotách, imperatívoch akoby sa spájala minulosť cez prítomnosť s budúcnosťou. Z funkcie regulátora nevyhnutne vyplýva akýsi „predbiehavý“ charakter morálneho odrazu skutočnosti. V morálnom odraze skryštalizovaná skúsenosť minulosti rezonuje v prítomnom odraze, aby usmernila správanie človeka v budúcnosti. Skutočnosť sa v morálke „zrkadlí“ v podobe želaní, pričom sama želaná budúcnosť je akoby dvojrozmerná. Želanie smeruje k nasledujúcej momentu, k akejsi želanej prítomnosti, k tomu, čo treba robiť teraz, ale aj k vzdialenejšej budúcnosti, perspektíve, ideálu. V tomto zmysle morálny odraz skutočnosti nadobúda výrazne deontologický charakter. Z charakteristiky morálneho odrazu ako predbiehavého možno odvodiť ďalší znak morálky — jej kritickosť ku všetkému, čo existuje. Niekedy sa z porovnávaní perspektív a skutočnosti rodí morálny pesimizmus. Vidíme to najlepšie v morálnych systémoch zanikajúcich tried.

Z predbiehavého charakteru morálneho odrazu plynie ďalej tvorivý charakter morálky. Predovšetkým nezrkadlíme objekt, ale jeho význam — to na jednej strane a na druhej nie skutočnosť pre ňu samu, ale skutočnosť pre našu i jej perspektívu. Morálny odraz sveta prekračuje prítomnosť tým, že chce regulovať budúcnosť a stáva sa jej modelom. Nesie preto v sebe vždy pečať tvorby.

Morálny odraz je zvláštny aj tým, že má výrazne intuitívny charakter. Nejde pritom o zavádzanie iracionality do morálky, ako to robia intuitivisti. Ide len o to, že odraz reality v morálke je jednak v rovine uvedomenia, jednak v rovine podvedomého vnímania. V morál-

nom poznaní možno vyčleniť rovínu tzv. zdravého zmyslu, v ktorom ide o každodenné poznanie či živé nazeranie obsahujúce isté jednoduché normy, hodnoty, príkazy, pravidlá, stereotypy často také zautomatizované, že si ich neuvedomujeme a môže pri nich dochádzať k „pre-skočeniu“ niektorých článkov v myšlienkovvej stavbe. Takéto „poznanie“ sa potom zvykne nazývať intuitívnym. V ňom miesto faktu „zaskakuje“ životná skúsenosť, overená často skúsenosťou tisícročí, až sa javí samozrejmom, prekvapujúco evidentnou.

Na rovínu zdravého zmyslu nadväzuje rovina teoretického poznania, v ktorom sa už prejavuje hĺbka myšlienkového prieniku do logiky rozvoja morálneho fenoménu, do osobitosti jeho myslenia, jazyka a pod.

Z toho vyplýva, že poznanie či pravda na jednej strane a morálka, norma a hodnota na druhej strane predsa len nie sú natoľko vzdialené. Pravda sa však v morálke nedemonštruje priamo. Pretože úlohou morálky je regulovať správanie ľudí, pravda si napríklad do morálky klesá cestu cez kategóriu správneho. Práve cez ňu si kladie mostík k mravnosti a dobru, cez ňu vstupuje do morálky (presnejšie *aj* cez ňu), hoci nie je priamo zmyslom mravnosti. Poznávací obsah morálky sa cez „správne“ manifestuje rovnako v hodnotovom, ako aj v jej imperatívnom rozmere. Správnym označujeme také hodnotenie či správanie, ktoré zodpovedá systému mravných hodnôt, ktorý platí v danom kolektíve či spoločnosti, alebo ktorý zodpovedá objektívnym potrebám spoločnosti. To znamená, že kategória „správneho“ predstavuje akúsi formu existovania pravdivého v morálke.

Aj keď hovoríme o pravde v morálke, netreba zabúdať, že poznanie je v nej podriadené orientácii a usmerneniu človeka v sociálnom prostredí. Povedali sme tiež, že s tým súvisí predbiehavý charakter morálneho odrazu, ktorý vychádza zo skutočnosti, aby dal doporučenia pre budúcnosť. V morálnom príkaze je teda zakódovaná minulosť v podobe skúsenosti, odrážaná prítomnosť i z nej vyplývajúca a želaná či očakávaná budúcnosť. Na rozdiel od vedy, kde pravda je „zrkadlením“ vnímanej skutočnosti v pojme, morálka „zrkadlí“ skutočnosť veľmi svojrázne: premostením overenej skúsenosti cez vnímanú skutočnosť pre budúcnosť. Poznanie je v morálke, ako sme to už naznačovali, zašifrované v špeciálnych prostriedkoch, ktorými sa táto ako svojský spôsob odrazu zmocňuje sveta. Poznanie je zašifrované v normách, imperatívoch, hodnoteniach a pod. Preto môžeme súhlasiť s pozitivistami, že morálne sudy nevyhovujú požiadavkám tradičného výroku, ktorý pozitivisti absolutizujú. No nesúhlasíme s pozitivistami, keď morálne výroky označujú za nonkognitívne, dokonca antivedecké a neverifikovateľné, pretože ony majú vlastnú logiku alebo presnejšie logiky (realizuje sa v nich modálna logika ako výraz sféry možného, logika noriem a hodnotení v podobe formálnej axiológie a deontická logika imperatívnych súdov). Pravdivosť morálnych súdov neoverujeme tradičnou empirickou verifikáciou, ani skúmaním či vyhovujú, alebo nevyhovujú

formálno-logickým požiadavkám „tradičnej“ symbolickej logiky. Ide predsa o orientáciu človeka v sociálnom prostredí, ide o jeho usmerňovanie konať tak alebo inak. Pravdivosť, kognitívnosť morálnych súdov, príkazov je potom skrytá v korešpondencii s objektívnymi záujmami spoločnosti, ktoré vyjadrujú historickú tendenciu dejín. Preto môžeme hovoriť o buržoáznej morálke ako o lživej a naopak, o proletárskej ako o jedine správnej či pravdivej. V tom zmysle je morálka blízka vede, ale zároveň sa nám manifestuje ako veľmi svojský druh osvojenia si sveta človekom. Okrem toho v morálke pravdivosť nehľadáme v jednotlivom imperatíve, v jednotlivých normách či hodnotách. Tam hovoríme skôr o správnosti. Keď o pravde uvažujeme v súvislosti s morálkou, spájame pravdu s celým systémom morálky a vzťahujeme ho k historickej nevyhnutnosti.

Aj keď tvrdíme, že morálka obsahuje v sebe poznávací moment, jej osobitosť je predovšetkým v jej funkčnom poslaní. Hoci mravnosť z poznania vychádza a na ňom buduje, nie je jeho nástrojom v tom zmysle ako veda. Neslúži ani tak poznaniu skutočnosti ako poznaniu správnosti a opodstatnenosti istého správania. Poznanie je v mravnosti obsiahnuté naozaj špecificky. Je podriadené hodnoteniu, motivácii, imperatívu a v tom zmysle aj výchove. Morálka sa nám takto demonštruje ako svojrázny spoločenský jav, ktorý v živote človeka a spoločnosti nemožno ničím nahradiť a iste nie ani vedeckými doporučeniami. Morálka pritom nesúperí s vedou, nenahrádza jej úlohy, pretože nám poskytuje osobitný spôsob osvojovania sveta, ktorý plní celkom iné úlohy, ako plnia ostatné formy spoločenského vedomia či duchovného života spoločnosti.